

**Περιληπτικά αποτελέσματα όλων των (3) φάσεων του
ερευνητικού προγράμματος
«Έγκλημα και πολιτισμός»**

**ΕΚΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ 7, FP6 – 2004 – ΠΟΛΙΤΕΣ - 5**

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΙΔΙΚΟΥ ΣΤΟΧΟΥ

NEWSLETTER στην ελληνική γλώσσα

Το ευρωπαϊκό ερευνητικό πρόγραμμα με γενικό τίτλο *‘Η πολιτισμική διάσταση της διαφθοράς - η σημασία των κοινωνικών αντιλήψεων για την πρόληψή της’* ξεκίνησε τον Ιανουάριο 2006 και τελειώνει τον Ιούλιο 2009. Ο γενικός συντονισμός ανήκει στο Πανεπιστήμιο της Κόνσταντς, Γερμανία, και από ελληνικής πλευράς συμμετέχει το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, με το οποίο συνεργάστηκε το Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης και Τοπικής Αυτοδιοίκησης*. Στόχος του προγράμματος είναι η συγκριτική μελέτη των αντιλήψεων για τη διαφθορά μεταξύ των κρατών υπό ένταξη (όταν ξεκίνησε το πρόγραμμα, εν τω μεταξύ ήδη ενταγμένων) στην ΕΕ, Βουλγαρία και Ρουμανία, των υποψήφιων μελών της, Τουρκία και Κροατία, και των κρατών-μελών της, Γερμανία, Ελλάδα και Ηνωμένο Βασίλειο. Ο απώτερος σκοπός της έρευνας είναι να ενισχυθεί η διεύρυνση και ολοκλήρωση της Κοινότητας.

Οι πολιτικές πρόληψης οι οποίες έχουν προταθεί μέχρι τώρα από την ΕΕ και εφαρμοστεί στα κράτη-μέλη συνίστανται σε νομοθετικά, διοικητικά και κατασταλτικά μέτρα. Αυτά ξεκινούν από έναν ορισμό της διαφθοράς που αναπτύχθηκε σε πολιτικούς και διοικητικούς κύκλους της ΕΕ. Ακολουθήθηκε δηλαδή, μια διαδικασία εννοιολόγησης του φαινομένου ‘από πάνω προς τα κάτω’. Η ιδιαιτερότητα της έρευνας είναι ότι επιδιώκει να αναλύσει τις απόψεις για τη διαφθορά αντιστρόφως, δηλαδή από τη βάση τους, τα κράτη-μέλη. Η έρευνα δεν εξετάζει τη φύση της διαφθοράς, αλλά τις αντιλήψεις για τη διαφθορά εκπροσώπων της πολιτικής, της δημόσιας διοίκησης, των φορέων απονομής δικαιοσύνης και επιβολής του νόμου ως υπευθύνων για τη λήψη αποφάσεων, σε συνδυασμό με τις απόψεις μη κυβερνητικών οργανώσεων, των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της οικονομίας στις εν λόγω χώρες. Πολιτισμικά στοιχεία, κοινωνικές, πολιτικές και

---

* Εθνική συντονίστρια καθ. Έφη Λαμπροπούλου, Πάντειο Παν/μιο, μέλη της ερευνητικής ομάδας σε όλη τη διάρκεια του ερευνητικού προγράμματος: Στέλλα Αγγελή (ΜΑ), Νίκος Παπαμανώλης (ΜΑ), Ελευθερία Μπακάλη (ΜΑ), και Επικ. καθ. Θεόδωρος Ιωσηφίδης, Παν/μιο Αιγαίου, Εριφύλη Μπακιρλή (ΜΑ), Παύλος Σαλίχος (ΜΑ), Δρ. Γαρυφαλιά Μασούρη, Έφη Στεφοπούλου (ΜΑ), Δρ. Βασίλης Μπουρλιάσκος, συμμετείχαν σε διαφορετικές φάσεις του προγράμματος και για διαφορετικό διάστημα.

οικονομικές συνθήκες που ενδεχομένως επηρεάζουν αυτές τις απόψεις λήφθηκαν υπόψη.

Το ερευνητικό πρόγραμμα ξεκίνησε από την υπόθεση ότι οι διαφορετικές αντιλήψεις για τη διαφθορά οι οποίες προσδιορίζονται από τις γενικότερες συνθήκες μιας χώρας, επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τη θεματοποίηση του προβλήματος σ' αυτήν και κατ' επέκταση την επιτυχία οποιωνδήποτε μέτρων ελέγχου του. Για την πραγματοποίηση της έρευνας διανύθηκαν τρεις φάσεις.

Στην πρώτη φάση (2006) συνελέγησαν και αναλύθηκαν κείμενα: Πρακτικά της βουλής, ομιλίες και παρεμβάσεις βουλευτών και αρχηγών κομμάτων, δικαστικές αποφάσεις, εισαγγελικά πορίσματα, εκθέσεις υπηρεσιών (π.χ. Διεύθυνση Εσωτερικών Υποθέσεων/ΕΛΑΣ, ΣΕΒ, τραπεζών) και οργανώσεων (π.χ. ΜΚΟ, ΕΕΔΑ), αρχεία ΜΜΕ: ραδιοφωνικού και τηλεοπτικού σταθμού, εφημερίδων μεγάλης κυκλοφορίας (Ελευθεροτυπία, Καθημερινή, Νέα.) κ.ά. Το χρονικό διάστημα συλλογής υλικού περιελάμβανε όλη τη διάρκεια εξέλιξης των δύο περιπτώσεων μελέτης, ενώ τα γενικά κείμενα ξεκινούσαν από τις πρώτες εκθέσεις των οργανώσεων, τα πρώτα ντοκουμέντα που ήταν διαθέσιμα ηλεκτρονικά ή έντυπα (π.χ. προεκλογικά προγράμματα κομμάτων) ή δημοσιευμένα κείμενα σχετικά με τη θεματική της έρευνας (π.χ. ΣΕΒ). Συνολικά η έρευνα κάλυψε την περίοδο 1998-2005, ενώ η συλλογή δικαστικών αποφάσεων 1987-2005. Όλα τα κείμενα έπρεπε να είναι ή να μετατραπούν σε ηλεκτρονική μορφή ώστε να είναι επεξεργάσιμα.

Σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές του ερευνητικού προγράμματος, εκτός από το θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο, όλες οι χώρες είχαν μια κοινή υπόθεση να μελετήσουν: τη χρηματοδότηση των κομμάτων. Στη συνέχεια, κάθε χώρα έπρεπε να προσδιορίσει κάποια άλλη ή άλλες υποθέσεις, με τις οποίες, αφενός, θα κάλυπτε όσο το δυνατόν περισσότερες ομάδες-στόχους (οικονομία, αστυνομία, δημόσια διοίκηση κ.λπ.) τους οποίους δεν κάλυπτε η πρώτη, αφετέρου, το υλικό θα ήταν ενδεικτικό των απόψεων αυτών των ομάδων. Αντίστοιχη ήταν και η μεθοδολογία (ανάλυση περιεχομένου των κειμένων με συγκεκριμένο λογισμικό πρόγραμμα: Atlas-ti 5.0), με βασική επιστημονική αρχή την επικέντρωση στον λόγο περί διαφθοράς και όχι στην απόδοση αξιολογικών κρίσεων ή τη διερεύνηση της υπόθεσης. Με άλλα λόγια, δεν μας ενδιέφερε η αλήθεια ή όχι των γεγονότων, αλλά η συζήτηση, ο λόγος και οι αντιδράσεις γι' αυτά.

Ως προς τη χρηματοδότηση των κομμάτων η αναζήτηση μας οδήγησε στην υπόθεση για τους 'κρυφούς' λογαριασμούς του κόμματος της ΝΔ και του τότε προέδρου της, που απασχόλησε την κοινή γνώμη στις αρχές της δεκαετίας του 1990, για δεύτερη φορά το 2001, περιστασιακά μέχρι τις αρχές του 2006 και τελευταία στις αρχές του 2009, λόγω της εξέλιξης της δικαστικής διαδικασίας. Δεύτερη υπόθεση εργασίας της έρευνας αποτέλεσαν οι 'παράνομες ελληνοποιήσεις' που ήλθαν στο φως της δημοσιότητας το καλοκαίρι του 2000, επί κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ.

Οι όροι διαφθορά, αδιαφάνεια, διαπλοκή χρησιμοποιούνται συχνά στα κείμενα που αναλύθηκαν. Εξαιρέση αποτελούν τα κείμενα της δικαιοσύνης και λιγότερο της αστυνομίας τα οποία ακολουθούν, όπως ήταν αναμενόμενο, την αυστηρή απόδοση των όρων σύμφωνα με τη νομική επιστήμη.

Η διαφθορά αναφέρεται ως 'κοινωνική νόσος' και περιστασιακά ως κοινωνικό φαινόμενο και 'προϊόν' των σύγχρονων κοινωνιών. Παρόλα αυτά, σε αρκετά από τα κείμενα εκφράζεται έντονη κριτική απέναντι στους εκπροσώπους του κράτους. Η δημόσια διοίκηση είναι ο στόχος της εντονότερης κριτικής θεωρούμενη βασικός

ανασταλτικός παράγοντας ανάπτυξης της χώρας, ενώ η οικονομία παρουσιάζεται ως το βασικό 'θύμα' της διαφθοράς. Το στοιχείο αυτό είναι περισσότερο εμφανές στα κείμενα της οικονομίας, των ΜΚΟ και, από διαφορετική οπτική, της πλειοψηφίας των ερευνηθέντων ΜΜΕ.

Οι πολιτικοί αν και μιλούν συχνά για διαφθορά και διαπλοκή συμφερόντων, όταν προκύπτει μια συγκεκριμένη υπόθεση ο λόγος τους γίνεται παραταξιακός. Έτσι επιδιώκουν την απόσχιση των ευθυνών τους, εκτοξεύοντας κατηγορίες στους πολιτικούς αντιπάλους τους για να αποδώσουν τελικά τις ευθύνες αλλού, συνήθως στη διοίκηση και την κακοδιοίκηση παρά στον εαυτό τους. Το νόημα της διαφθοράς παραμένει θολό και είτε παρουσιάζεται ως γενικευμένο φαινόμενο ή συνδέεται με την πολιτική πρακτική στη σύγχρονη εποχή. Είναι έπειτα ενδιαφέρον ότι η πολιτική δανείζεται το νόημα της διαφθοράς και το ύφος επιχειρηματολογίας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και το αντίστροφο, χωρίς να εξετάζεται ο όρος σε βάθος. Στην πολιτική, πέρα από τις δηλώσεις και τις διακηρύξεις των φορέων της για το ζήτημα, φαίνεται να υπάρχει και μια συγκαλυμμένη άποψη η οποία θεωρεί τη διαφθορά ως 'αναπόφευκτο κακό' και 'μέρος του παιχνιδιού' τη σημερινή εποχή.

Για τα ΜΜΕ από την άλλη πλευρά, η διαφθορά παραμένει πάντα μια ιστορία των πρωτοσέλιδων, πολύτιμη για εντυπωσιασμό και για την επικέντρωση σε πρόσωπα. Οι ΜΚΟ με τη σειρά τους, στα δημόσια κείμενά τους δεν προσέθεσαν τίποτε περισσότερο από απόψεις διεθνών οργανισμών και γενικές μορφές εναντίον του κοινωνικού συνόλου για την κατάσταση. Ταυτόχρονα, η διαφθορά νοείται ως 'κοινωνική νόσος' για την ίαση της οποίας χρειάζεται η δέσμευση του συνόλου της κοινωνίας. Έτσι, οι ιδιαιτερότητες του θέματος παραμένουν και πάλι αόριστες. Μόνο η αστυνομία διαφοροποιείται, δίνοντας έμφαση στην τόνωση της εμπιστοσύνης των πολιτών στο κράτος και την αποκατάσταση των ηθικών αξιών, ενώ η δικαιοσύνη την ενίσχυση της νομοθεσίας.

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τα κείμενα που αναλύθηκαν στην πρώτη φάση, *οι επίσημες αντιλήψεις για το ζήτημα της διαφθοράς στην Ελλάδα δεν παραλλάσσουν σημαντικά από εκείνες των διεθνών οργανισμών που δημιουργούν το πλαίσιο αξιολόγησης (Διεθνής Διαφάνεια, ΟΟΣΑ, Διεθνής Τράπεζα, κ.ά.) των χωρών. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει την επιρροή που ασκούν οι συγκεκριμένοι οργανισμοί. Επίσης, η έρευνα έδειξε ότι υπάρχει ένα διάυλος επικοινωνίας και αναπαραγωγής απόψεων μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών υποσυστημάτων (εδώ: πολιτικής, ΜΚΟ και ΜΜΕ).*

Κατά τη διάρκεια της δεύτερης ερευνητικής φάσης του προγράμματος (2007) πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με εκπροσώπους όλων των ομάδων. Οι συνεντεύξεις ήταν ελεύθερες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι ερευνητές δεν χρησιμοποίησαν άξονες συζήτησης για τους οποίους είχαν προηγουμένως ενημερώσει γραπτά τους συνομιλητές/ριές τους. Με την ανάλυση του υλικού που συγκεντρώθηκε, επιχειρήθηκε η αναδόμηση και κωδικοποίηση των απόψεων για τη διαφθορά στην Ελλάδα και, κατ' επέκταση, η σύγκριση κατά το δυνατόν των αποτελεσμάτων με αυτά της προηγούμενης φάσης.

Για την επεξεργασία και ανάλυση του περιεχομένου των συνεντεύξεων, χρησιμοποιήθηκε το ίδιο λογισμικό πρόγραμμα με την πρώτη φάση. Η δεύτερη φάση θα μπορούσε να θεωρηθεί πιο ενδιαφέρουσα λόγω της ποικιλίας του υλικού των συνεντεύξεων, αλλά και πιο δύσκολη λόγω της απροθυμίας/αδυναμίας ορισμένων εκπροσώπων να συμμετάσχουν σε συνέντευξη, συνήθως εξαιτίας χρονικών

περιορισμών. Τα κριτήρια επιλογής των συνεντευξιαζόμενων ήταν η εκπροσώπηση όλων των ομάδων-στόχων, η θέση και η εμπειρία τους, η οικειότητα με το θέμα της έρευνας και η πιθανότητα θετικής ανταπόκρισής τους. Το αρχικό δείγμα ήταν 39 άτομα/συνεντεύξεις, το οποίο μειώθηκε σε 27 άτομα και 24 συνεντεύξεις, παρά τις συστηματικές και επίμονες προσπάθειές μας. Τελικά αναλύθηκαν 22 συνεντεύξεις από 25 άτομα (56% του αρχικού δείγματος), εκ των οποίων μόνο τρία (18,1%) κατέστη δυνατόν να είναι γυναικείου φύλου.

Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι/ες συμφώνησαν ότι η διαφθορά στην Ελλάδα είναι εκτεταμένη αλλά μικρής βαρύτητας και αφορά κυρίως τον τομέα της δημόσιας διοίκησης. Όμως, όλες ανεξαιρέτως οι ομάδες θεωρούν ότι διαφθορά εντοπίζεται μόνο σε συγκεκριμένους τομείς της δημόσιας διοίκησης ('όπου ρέει πολύ χρήμα') και δεν είναι σε καμία περίπτωση φαινόμενο που αφορά ολόκληρο τον δημόσιο τομέα ('παντού υπάρχουν έντιμοι και ανέντιμοι άνθρωποι'), ενώ απέκρουσαν ότι ο χώρος στον οποίο ανήκουν (οργάνωση, επαγγελματική ομάδα κ.λπ.) έχει πρόβλημα διαφθοράς. Ειδικά η αστυνομία χαρακτήρισε το πρόβλημα του χρηματισμού και άλλων παράνομων συμπεριφορών των αστυνομικών ως 'περιστασιακό', το οποίο οφείλεται κυρίως στο μικρό ενδιαφέρον της πολιτικής και φυσικής ηγεσίας για τα καθημερινά προβλήματα των αστυνομικών και την αποτυχία της να τους εμπνεύσει και να τους εκπροσωπήσει.

Η διαφάνεια χρηματοδότησης και λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων αξιολογήθηκε ως το πιο σημαντικό και δύσκολο θέμα σχετικά με τη διαφθορά. Οι λόγοι είναι, αφενός, η αυξημένη ανάγκη χρηματοδότησης των κομμάτων και των υποψήφιων βουλευτών και, αφετέρου, η ελλιπής υποστήριξη από φίλους και μέλη εξαιτίας της αυξανόμενης αναξιοπιστίας της πολιτικής. Επίσης, δεν αγνοήθηκε ο ρόλος των συμφερόντων της ιδιωτικής οικονομίας και των ΜΜΕ στη διαφθορά και τις αμοιβαίες εξαρτήσεις με την πολιτική. Ομοίως, ο ρόλος των ΜΚΟ αμφισβητήθηκε έντονα από πολλούς εκπροσώπους, ελάχιστα δε συνδέθηκε με την ενεργή έκφραση της κοινωνίας πολιτών.

Όσον αφορά τον ορισμό της διαφθοράς, παρατηρήθηκε διαφωνία ως προς το περιεχόμενο του. Μερικοί εκπρόσωποι των ομάδων υποστήριξαν ότι ο όρος είναι πολύ γενικός και, παρότι χρήσιμος στην επικοινωνία, δεν ενδείκνυται για την απονομή της δικαιοσύνης. Παράλληλα, κάποιοι άλλοι περιέλαβαν στον όρο την οικονομική εγκληματικότητα (π.χ. απάτη), ακόμη και εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας (π.χ. κλοπή). Άλλοι πάλι ακολούθησαν τον ορισμό και τη λογική του ποινικού κώδικα (π.χ. δωροδοκία). Όμως δεν ήταν λίγοι εκείνοι που έδωσαν έμφαση, πρώτον, στον εξαναγκασμό ως στοιχείο για τον προσδιορισμό της διαφθοράς και, δεύτερον, στο κατά πόσον το προϊόν ή ο λόγος διαφθοράς είναι για την τέλεση και κάλυψη παρανομίας. Γενικά, ο όρος θεωρήθηκε ότι είναι ευρύς, ότι προκαλεί σύγχυση και εμπεριέχει ηθική αξιολόγηση, και ως εκ τούτου ακατάλληλος.

Συνοπτικά, οι αιτίες του φαινομένου της διαφθοράς που παρέθεσαν οι ομάδες εκφράζουν δύο τάσεις/οπτικές. *Ατομικιστική-ηθική οπτική*, κατά την οποία η διαφθορά θεωρείται αποτέλεσμα ορθολογικής επιλογής και αντικατοπτρίζει την κατάπτωση των ηθικών και κοινωνικών αξιών και τη χαμηλή ηθική στάθμη των ατόμων που εμπλέκονται σ' αυτήν. *Κοινωνική-δομική οπτική*, σύμφωνα με την οποία η διαφθορά είναι προϊόν και παρενέργεια της 'στρεβλής' οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης του ελληνικού κράτους, της κρατικοδίαιτης ιδιωτικής οικονομίας, της κερδοσκοπίας, του φιλελευθερισμού και της αδυναμίας του κράτους να ανταποκριθεί στα δικαιώματα και τις ανάγκες των πολιτών.

Με βάση τις συνεντεύξεις, η διαφθορά θεωρείται ότι διευκολύνεται από τον νομοθετικό πληθωρισμό, τη χαμηλή ποιότητα των νόμων, τις προβληματικές συνθήκες εργασίας και την υποδομή των δημοσίων υπηρεσιών, την έλλειψη επαγγελματικού ήθους, τη χαμηλή ποιότητα της πολιτικής ζωής και των πολιτικών προσώπων του τόπου και τη διαπλοκή ανάμεσα στα πολιτικά πρόσωπα και τα ισχυρά οικονομικά συμφέροντα, γεγονός που προκαλεί τη δυσπιστία των πολιτών απέναντι στους κρατικούς θεσμούς και την κατάρρευση των κοινωνικών αξιών. Η διαφθορά ενισχύεται εξάλλου, από τον καταναλωτισμό της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, την απληστία, τη χαμηλή ποιότητα εκπαίδευσης, τη διάβρωση του πολιτισμού, την αύξηση της ανοχής απέναντι στην παραβίαση των νόμων και την καχυποψία στο κράτος.

Οι περισσότερες ομάδες με τις οποίες συζητήσαμε, με λίγες εξαιρέσεις εκπροσώπων από την οικονομία και τις ΜΚΟ, εξέφρασαν την άποψη ότι η διαφθορά στην Ελλάδα δεν είναι σημαντικά μεγαλύτερη απ' ό,τι σε άλλες ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες (σημ. παρότι εκτεταμένη, όπως προανέφεραν), έδειξαν δε έντονο σκεπτικισμό για τους δείκτες μέτρησης της διαφθοράς από τους διεθνείς οργανισμούς, χωρίς να αμφισβητούν εν τέλει τα αποτελέσματά τους. Πάντως, οι περισσότεροι θεωρούν τις πρωτοβουλίες της ΕΕ για την αντιμετώπιση του φαινομένου θετικές, χωρίς να λείπουν οι επιφυλάξεις για τους πραγματικούς λόγους του ενδιαφέροντός της (π.χ. ο έλεγχος του κεφαλαίου της διαφθοράς).

Εντούτοις, ο λόγος τους εξέφραζε πεσιμισμό όσον αφορά την αποτελεσματική αντιμετώπιση του φαινομένου, κυρίως εξαιτίας της κομματοκρατίας και του λαϊκισμού που κυριαρχεί στο πολιτικό σύστημα της χώρας, το οποίο ανέχεται και ενθαρρύνει φαινόμενα διαφθοράς και αυθαιρεσιών. Ταυτόχρονα, όλοι οι εκπρόσωποι των ομάδων-στόχων δήλωσαν ότι είναι αισιόδοξοι (τουλάχιστον λεκτικά) για το μέλλον, στηρίζοντας την αισιοδοξία τους, σε κάποιες αλλαγές που ευελπιστούν ότι θα γίνουν προκειμένου να δημιουργηθεί ένας 'νέος τύπος' πολίτη, ο οποίος θα αντιδρά και θα αποδοκιμάζει τέτοιου είδους φαινόμενα. Βέβαια, το αίσθημα αισιοδοξίας έρχεται σε αντίφαση με όσα προηγουμένως εξέθεσαν, αισιοδοξία την οποία μάλιστα δεν μπόρεσαν και οι ίδιοι να αιτιολογήσουν ικανοποιητικά. Ούτε μπόρεσαν να απαντήσουν, πώς παρά τη βελτίωση της εκπαίδευσης και την καλλιέργεια των ατόμων που υποστήριξαν, η διαφθορά είναι μεγαλύτερη από το παρελθόν, όπως οι ίδιοι δήλωσαν.

Συν τοις άλλοις, από ορισμένους τέθηκε και το θέμα της ηγεσίας για την πρόοδο της κοινωνίας. Εκφράστηκε η έλλειψη ηγετών με ηθικό ανάστημα και ισχυρή βούληση στην χώρα, καθώς και η αδήριτη ανάγκη να υπάρξουν στον κοινωνικό βίο φυσιογνωμίες με ήθος και όραμα ώστε να αποτελούν πρότυπο.

Όλες οι ομάδες-στόχοι συγκέντρωσαν το ενδιαφέρον τους σε αλλαγές τόσο σε νομοθετικό και πρακτικό επίπεδο, ιδιαίτερα στη βελτίωση της λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης και την εκπαίδευση συνειδητοποιημένων πολιτών, την καλλιέργεια ήθους, την πληροφόρηση και την ευαισθητοποίηση για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, ενώ λιγότερες ομάδες σημείωσαν την ανάγκη οικονομικής φύσεως αλλαγών (υγιής ανταγωνισμός, αποπαραεμβατισμός, φορολογική δικαιοσύνη). Επιπροσθέτως, η νομοθεσία για την καταπολέμηση της διαφθοράς θεωρήθηκε απολύτως επαρκής, σε αντίθεση με την πολιτική βούληση για διαφάνεια, η οποία χαρακτηρίστηκε από ελλιπή έως ανύπαρκτη. Ανέδειξαν ακόμη, τον επίσημο ρόλο των ιδιωτικών ΜΜΕ (και ιδίως των ηλεκτρονικών) στην παραπληροφόρηση του κοινού, την εμπορευματοποίηση της πολιτικής, τη διαπλοκή, την εξουδετέρωση της

δημοσιογραφικής δεοντολογίας και τη σοβούσα αμφισβήτηση των θεσμών. Ωστόσο, κανείς από τους εκπροσώπους δεν μπόρεσε να διατυπώσει σαφείς προτάσεις για τον τρόπο με τον οποίο θα περιορισθεί η ανεξέλεγκτη λειτουργία των ιδιωτικών ΜΜΕ και θα βελτιωθεί η ποιότητά τους.

Είναι αξιοσημείωτο ότι οι περισσότεροι εκπρόσωποι υπογράμμισαν την αναγκαιότητα αναβάθμισης της πολιτικής ζωής του τόπου, η οποία θα επέλθει με την απεξάρτηση των πολιτικών προσώπων από τα διάφορα οικονομικά συμφέροντα, την αλλαγή του εκλογικού νόμου και της νομοθεσίας για τη χρηματοδότηση κομμάτων και υποψηφίων, την ενίσχυση της ανεξαρτησίας και αποτελεσματικότητας των ελεγκτικών μηχανισμών και την εφαρμογή των νόμων.

Τέλος, η έννοια της *κουλτούρας* αν και χρησιμοποιήθηκε αρκετά από τους συνεντευξιαζόμενους/ες, δεν προσδιορίστηκε το περιεχόμενό τους. Συνδέθηκε περισσότερο με την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, τη διαπλοκή διαφόρων 'εγχώριων' και 'εξωτερικών' ισχυρών ομάδων και κέντρων εξουσίας, και, τέλος, με την κομματοκρατία των κυβερνήσεων η οποία υπονομεύει την αξιοκρατία και διαβρώνει την κοινωνική συνοχή και συνείδηση. Η ξένη εξάρτηση του ελληνικού κράτους, ιδιαίτερα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου, το πολυτάραχο παρελθόν του τόπου και τα κατάλοιπα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που αναπαράγονται στην ελληνική κουλτούρα, δεν έλειψαν από τη συζήτηση.

Συνοψίζοντας, αν και στα αναλυθέντα κείμενα της πρώτης φάσης δεν προσδιοριζόταν το περιεχόμενο του όρου, ο λόγος των ομάδων-στόχων ήταν ως επί το πλείστον οξύς, επιθετικός, καταγγελτικός ή μικροπολιτικός, στη δεύτερη ήταν, ίσως και ως εκ της ερευνητικής μεθόδου, θετικός και εποικοδομητικός. Κοινή ήταν η συνειδητοποίηση της ανάγκης για μείωση, αν όχι για εξάλειψη, της διαφθοράς στη σύγχρονη Ελλάδα, διότι τέτοιου είδους φαινόμενα όχι μόνο είναι αντίθετα με τις δημοκρατικές αξίες, την οικονομική ανάπτυξη και τον πολιτισμό της χώρας, αλλά και τον υπονομεύουν.

Όπως αναμενόταν, διαπιστώθηκε μια ελεύθερη ερμηνεία της 'διαφθοράς', και ταυτόχρονα μια ηθική και ενίοτε ηθικολογική αντίληψη να συνδέεται με τον όρο από την πλειοψηφία των ομάδων, η οποία ήταν συνήθως περιπτωσιολογική ή συνδεδεμένη με πρόσωπα. Διαπιστώθηκε παράλληλα, μια υπεραπλουστευτική συσχέτιση του κράτους με την κοινωνία και την οικονομία. Εκτός από την 'κοινή παραδοχή' ότι το κράτος και οι λειτουργοί του είναι υπεύθυνοι για τη διαφθορά, η συζήτηση με κάποιους εκπροσώπους των ΜΚΟ και της Οικονομίας αναπαρήγαγε το σχήμα 'κακό κράτος εναντίον καλού ή του καλύτερου δυνατού κράτους = καθόλου κράτος'+ 'καλή κοινωνία πολιτών', το οποίο εξυπηρετεί (συνειδητά ή ασυνειδητά) συγκεκριμένα (οικονομικά) συμφέροντα. Στη δεύτερη φάση οι πολιτικές και τα μέτρα αντιμετώπισης έδιναν έμφαση στην παιδεία, την ενίσχυση των θεσμών και τη βελτίωση των κρατικών λειτουργιών, ελάχιστα δε στην καταστολή, σε αντίθεση με την πρώτη περίοδο. Παράλληλα, απουσίαζε η επαναλαμβανόμενη 'μηδενική ανοχή' που κυριαρχούσε στα κείμενα της πρώτης ερευνητικής φράσης.

Στην τρίτη φάση του προγράμματος (2008-09) επιδιώχθηκε η ένταξη των αποτελεσμάτων των δύο προηγούμενων φάσεων σε ένα θεωρητικό πλαίσιο. Τα πρωταρχικά-αυθεντικά κείμενα μαζί με τις εκθέσεις αξιολόγησής τους και τα άρθρα προβληματισμού κάθε φάσης αποτέλεσαν το αρχικό υλικό της ανάλυσής μας. Η σχετική με το θέμα και τις αντίστοιχες ομάδες-στόχους ελληνική και ξένη βιβλιογραφία αποτέλεσε το δευτερογενές υλικό για την ολοκλήρωση της έρευνας.

Ο αυξανόμενος αριθμός εκείνων που επιχειρούν να αναλύσουν τη διαφθορά στη χώρα μας, χρησιμοποιεί συνήθως πολιτικές μελέτες, έχοντας ως σημείο αναφοράς την εξέλιξη της δημοκρατικής διακυβέρνησης στο ελληνικό κράτος, ενώ η εμπειρική έρευνα απουσιάζει. Ήδη από τη δεκαετία του '80 στο επίκεντρο του λόγου των επιστημόνων για το φαινόμενο είναι, με κάποιες διαφοροποιήσεις βέβαια, η πολιτική πατρωνία, οι πελατειακές σχέσεις και η προσοδοθηρία. Μέχρι σήμερα επικρατεί η ίδια αντίληψη η οποία έχει ευρεία απήχηση, όπως φάνηκε και από τις απόψεις των συνομιλητών/ριών μας, ιδίως των εκπροσώπων της πολιτικής, των ΜΚΟ και των ΜΜΕ.

Οι υπόλοιπες μελέτες προσδιορίζουν στοιχεία ή δραστηριότητες οι οποίες *θα έπρεπε* ή *μπορούν* να συμπεριληφθούν στην έννοια της διαφθοράς και στα υπάρχοντα συστήματα ελέγχου (π.χ. προληπτικό ή προσυμβατικό δικαστικό έλεγχο). Επίσης, κάνουν προτάσεις για βελτιώσεις στη νομοθεσία και τη δημόσια διοίκηση, τονίζουν την ανάγκη αυστηρών νόμων, διερευνούν τον ρόλο συγκεκριμένων οργάνων, όπως του Συνηγόρου του Πολίτη και του Γενικού Επιθεωρητή Δημόσιας Διοίκησης στην καταπολέμηση της διαφθοράς, ή περιγράφουν την ελληνική κοινωνία επί τη βάση του φαινομένου της διαφθοράς.

Οι περισσότερες και από τα δύο είδη αναλύσεων που αναφέρθηκαν (έμφαση στο πολιτικό σύστημα – έμφαση στο κανονιστικό και δικαιοσύνη σύστημα), λαμβάνουν ως δεδομένο τον όρο της διαφθοράς, τον χρησιμοποιούν με ευκολία, ενώ λίγοι είναι εκείνοι που δείχνουν κάποιο σκεπτικισμό. Οι προσεγγίσεις τους στη διαφθορά είναι οντολογικές και γενικά μπορούν να διακριθούν σ' εκείνες που συνδέουν τη διαφθορά με το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα αυτό καθ' αυτό, σ' εκείνες που επικεντρώνονται στο νεωτερικό και 'μετα-νεωτερικό' κράτος, το πολιτικό σύστημα και την παγκοσμιοποίηση, και τέλος, σε αυτές που την εξετάζουν επί τη βάση της οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης της χώρας. Η πλειοψηφία των μελετών επιδίδεται στην ανάλυση της *πολιτικής* διαφθοράς. Στην ελληνική βιβλιογραφία το φαινόμενο συνδέεται επιπλέον με μία σειρά από άλλες αρνητικές καταστάσεις, όπως τη δημόσια δυσπιστία απέναντι στο πολιτικό σύστημα, την αναπαραγωγή και αύξηση της κοινωνικής ανισότητας, τη διάβρωση των αξιών, την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δημοκρατικών αρχών.

Το να ορίσεις τη διαφθορά δεν είναι εύκολη υπόθεση. Κάθε ορισμός του φαινομένου είναι μερικός και ημιτελής, αντικατοπτρίζοντας το νομικό και κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αποδίδεται νόημα στις πράξεις. Αντανακλά αφετέρου, τις ενέργειες και τα συμφέροντα εκείνων που συμμετέχουν στον χαρακτηρισμό διαφόρων πρακτικών ως 'διαφθορά'. Έτσι, η διαφθορά αποτελεί περισσότερο μία κοινωνική κατασκευή παρά ένα συγκεκριμένο και σαφές παγκόσμιο φαινόμενο από το οποίο λείπει ο κατάλληλος τεχνικός ορισμός, δηλαδή ένας εργαλειακός, λειτουργικός ορισμός. Ακόμη, αποτελεί μάλλον μία εν εξελίξει κατασκευή συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και συμφερόντων, παρά μία ενέργεια για τον προσδιορισμό της 'αντικειμενικής πραγματικότητας' της διαφθοράς, η οποία θα οδηγήσει οπωσδήποτε στη λήψη των κατάλληλων μέτρων για την αντιμετώπισή της. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι *πρακτικές*, όπως η δωροδοκία ή οι πολιτικές πελατειακές σχέσεις, συνιστούν προϊόν ρητορείας και 'κοινωνικής κατασκευής' συγκεκριμένων ομάδων συμφερόντων. Αντιθέτως, ο *χαρακτηρισμός* κάποιων ενεργειών ως 'διαφθορά' είναι εκείνος που εξυπηρετεί πολιτικούς και οικονομικούς σκοπούς.

Η σχέση ανάμεσα στον πολιτισμό και τη διαφθορά είναι πιο σύνθετη απ' ό,τι παρουσιάζεται. Αρκετοί επιστήμονες υιοθετούν έναν τρόπο σκέψης, ο οποίος συνδέει ορισμένα πολιτισμικά γνωρίσματα των αναπτυσσόμενων χωρών και των χωρών της ημι-περιφέρειας, όπως η Ελλάδα, με τη διαφθορά. Εντούτοις, ο ρόλος, παραδείγματος χάρη, των δυτικών αξιών και η σύνδεσή τους με τις κοινωνικές διαδικασίες και πρακτικές των αναπτυσσόμενων χωρών στην παραγωγή του φαινομένου της διαφθοράς, εξετάζεται σπανίως. Το ίδιο ισχύει και όταν συγκρίνονται θεσμοθετημένες πρακτικές των ανεπτυγμένων χωρών με τις 'πελατειακές' πρακτικές οι οποίες ακολουθούνται από τις υπόλοιπες. Για παράδειγμα, στις ανεπτυγμένες χώρες διορισμοί σε υψηλόβαθμες θέσεις εξετάζονται ή επικυρώνονται από το νομοθετικό σώμα για την επιβράβευση της προσήλωσης ή θεωρούμενες ως μέσο για την ενίσχυση της συμμόρφωσης και του σεβασμού των επιλεγόμενων ατόμων, και όχι ως πελατειακές σχέσεις, προσοδοθηρία και άρα, διαφθορά.

Όπως οι επιστήμονες, έτσι και οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι τοποθετούν, αν και με διαφορετική ένταση, τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον (καθαρό) Βορρά και τον (διεφθαρμένο) Νότο. Αρκετοί Έλληνες κοινωνιολόγοι, πολιτικοί επιστήμονες, επικοινωνιολόγοι κ.ά. έχουν μελετήσει το ελληνικό κοινωνικό σύστημα στη βάση των διαφορών και όχι των ομοιοτήτων του με άλλες χώρες της δυτικής Ευρώπης, έχοντας ως σημείο εκκίνησης τις ιδιαιτερότητες κάτω από τις οποίες διαμορφώθηκε το Νέο Ελληνικό Κράτος μετά την απελευθέρωση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είναι επομένως φυσικό να δίνει η αφετηρία της έρευνας και το νόημα στα θέματα που εξετάζονται, διότι άλλα πράγματα καταλαβαίνουμε όταν μελετάμε, για παράδειγμα, την εγκληματικότητα ως προϊόν της αλλαγής στις σχέσεις εξουσίας και άλλα, αν την εξετάζουμε ως κρίση αξιών ή ως απειλή της εσωτερικής ή δημόσιας ασφάλειας. Ακολουθως, η διαφορετική διάγνωση για τις αιτίες του προβλήματος, συνεπάγεται και διαφορετική αντιμετώπιση και 'θεραπευτικές' μεθόδους.

Με εξαίρεση την ομάδα-στόχο της Οικονομίας, η πλειοψηφία των συνομιλητών/ριών μας αναφέρθηκε στο ζήτημα της εμπιστοσύνης και της δυσπιστίας των πολιτών απέναντι στο κράτος. Η εμπιστοσύνη είναι συστατικό στοιχείο για τη λειτουργία της κοινωνίας πολιτών, η οποία παρεμπιπτόντως θεωρείται αδύναμη στην Ελλάδα, παρόλον που τελευταία η άποψη έχει αρχίσει να αναθεωρείται. Από την άλλη πλευρά, η δημιουργία διαφόρων μηχανισμών ελέγχου κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας για την άταξη της διαφθοράς και την ενίσχυση της διαφάνειας, δεν δείχνει εμπιστοσύνη του κράτους προς τους πολίτες, αλλά ούτε και προς τους ίδιους τους μηχανισμούς του. Η κατάσταση σχετίζεται τόσο με τις γενικότερες εξελίξεις στον πολιτικό και οικονομικό τομέα της χώρας, όσο και των αντίστοιχων τάσεων που επικρατούν παγκοσμίως. Είναι η περίοδος για την οποία οι ερωτώμενοι/ες τόνισαν ότι ο εκσυγχρονισμός της ελληνικής οικονομίας και η ώθηση της ιδιωτικής οικονομίας αφενός, ο περιορισμός του κράτους και η εξασθένηση των μηχανισμών ελέγχου του αφετέρου, είχαν ως αποτέλεσμα τη διάχυση της διαφθοράς/των παράνομων πρακτικών και τον εκφυλισμό υγιών συλλογικών συμπεριφορών.

Τέλος, ο κύριος όγκος των προτάσεων για την αντιμετώπιση του προβλήματος ανταποκρίνεται στην κυρίαρχη άποψη για τη διαφθορά (έλεγχος της πολυνομίας, εφαρμογή των νόμων, αλλαγή των αξιών, εκπαίδευση κ.ά.). Είναι όμως μάλλον απίθανο να 'επιλυθούν' τέτοια προβλήματα, χωρίς κοινωνικές αλλαγές (συμμετοχή των πολιτών, δίκαιο φορολογικό σύστημα και εφαρμογή του νόμου κ.ά.). Διαφορετικά, οι προτάσεις αυτές δεν θα είναι τίποτε περισσότερο παρά μία προσπάθεια μείωσης των συνεπειών του προβλήματος.

Η διαφθορά δεν είναι ούτε ζήτημα ηθικής ούτε εμπεδωμένων συμπεριφορών. Είναι το αποτέλεσμα σοβαρών κοινωνικών ή οργανωτικών προβλημάτων για τα οποία δεν μπορεί να υπάρξει ‘μία λύση’. Για να είναι επιτυχημένες οι όποιες στρατηγικές καταπολέμησης του φαινομένου πρέπει να συνδέουν πολλά περισσότερα στοιχεία. Ανάμεσα σ’ αυτά, ο επαγγελματισμός είναι από τα πιο σημαντικά. Ωστόσο, ο επαγγελματισμός απαιτεί διαφάνεια, υπευθυνότητα και λογοδοσία. Επιπλέον, η ‘ακεραιότητα’, η ανιδιοτέλεια, η αντικειμενικότητα, η ευθύτητα, η εκπαίδευση, η στήριξη, ο έλεγχος και ο ρεαλισμός, πρέπει να είναι οι λέξεις-κλειδιά για ολόκληρη τη δημόσια διοίκηση, συμπεριλαμβανομένης της αστυνομίας, για να εξασφαλίσει, πρώτον, την αυτοεκτίμησή της, και δεύτερον, για να καταπολεμήσει τη διαφθορά και να ενισχύσει την εμπιστοσύνη των πολιτών.

Ομοίως, μένει να αποδειχτεί εάν και κατά πόσο κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις στο πλαίσιο μιας καλής διακυβέρνησης, τις οποίες η πλειονότητα των ερωτώμενων εξήρε, μπορούν να ανατρέψουν τις ισορροπίες ‘διεφθαρμένων πρακτικών’. Πόσο σημαντικές είναι οι άτυπες δομές και τα κοινωνικά δίκτυα στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων; Ποιος είναι ο ρόλος των διεθνών οργανισμών στην καταπολέμηση της διαφθοράς; Ποια είναι η συμβολή των πολυεθνικών εταιρειών στην ενθάρρυνση ή τον περιορισμό του φαινομένου; Από αυτές τις προσπάθειες δεν είναι δυνατό να εξαιρεθούν οι μεγάλες, ισχυρές και ‘καθαρές’ από τη διαφθορά χώρες, οι οποίες συνεισφέρουν άμεσα ή έμμεσα στην παραγωγή ή/και αναπαραγωγή της διαφθοράς. Μια τέτοια προσέγγιση δεν μπορεί να συμβαδίζει με ερμηνείες για τη διαφθορά επί τη βάση της εθνικής παράδοσης, του πολιτισμού, της γεωγραφικής περιοχής, της μετάβασης στην οικονομία της αγοράς κ.ά. Τέτοιες ερμηνείες είναι όχι μόνο απλουστευτικές και ξεπερασμένες, αλλά και το μόνο που καταφέρνουν τελικά είναι να αναπαράγουν στερεότυπες αντιλήψεις, σαν αυτές που αναπαράγουν κατά καιρούς οι σταυροφόροι της διαφάνειας.

Ιστοσελίδα του Προγράμματος: www.uni-konstanz.de/crimeandculture